

دیدگاه و آموزه‌های امام رضا علیه السلام در ارتباط با خانواده و وظایف همسران

فاطمه غلامی زارع‌زاده

چکیده

خانواده، واحد کوچک سازنده جامعه بزرگ بشری است که تربیت انسان‌ها را در ابعاد فردی و اجتماعی عهده‌دار است. بدون وجود خانواده، شیرازه جوامع بشری گسسته شده، تعادل حیات انسانی از بین می‌رود. توجه فراوانی که در سیره معصومان علیهم السلام، به حفظ این پیوند و ایجاد روابط خوب میان اعضای خانواده معطوف شده، بیان‌گر اهمیت ذاتی و حیاتی آن است.

امام رضا علیه السلام، با سفارش‌ها و کلمات نورانی خود، همواره بر این نکته تأکید داشته است که با رفتار و عملکرد مناسب در کانون خانواده و ایجاد روابط حسنه بین زن و شوهر، می‌توان محیطی با صفا و پراز مهر و صمیمیت را به وجود آورد، تا در پرتو آن بتوان به سعادت دنیوی و اخروی نایل گردید. گفتار و رفتار زیبای ثامن الحجج علیه السلام، که در واقع، از منبع وحی و انسانیت نشأت می‌گیرد، می‌تواند بهترین راه‌گشای مشکلات خانواده‌ها باشد.

این نوشتار بر آن است که روش‌های حفظ و تحکیم بنیان خانواده از دیدگاه امام دوستی و مهربان حضرت ثامن الحجج علیه السلام را بیان نماید.

کلیدواژگان: خانواده، امام رضا علیه السلام، ازدواج، آرامش، نظافت.

مواد و روش‌ها: این مطالعه، مروری بر اسناد موجود در زمینه ازدواج و خانواده در آموزه‌های امام رضا علیه السلام است. در این نوشتار سعی شده است با مراجعه به منابع اولیه و

استفاده از آیات و روایات، الگوی همسرمداری و روابط خانواده در سیره و آموزه‌های آن حضرت، به دست آید.

مقدمه

خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماعی است. جامعه‌ای که از خانواده‌های سالم تشکیل شده، مسلماً جامعه‌ای سالم است. شرط خانواده سالم این است که افراد آن سالم باشند، بنابراین برای بهبود وضع اجتماع، تلاش برای بهبود وضع خانواده و افراد آن، مهم‌ترین مسئله است.^۱ این نهاد کوچک اجتماعی، با وجود تحولات اساسی جامعه، در اهداف و کارکردهای خود ثابت مانده و هنوز در همه جوامع اهمیت اساسی دارد، زیرا مناسب‌ترین نظام برای تأمین نیازهای روحی و معنوی بشر است و بهترین بستر را برای تأمین امنیت و آرامش روانی اعضا، پرورش نسل جدید، اجتماعی کردن فرزندان و برآورده ساختن نیازهای عاطفی افراد فراهم می‌آورد. در سایه تشکیل خانواده و روابط خوب میان زن و شوهر، کمال و رشد ویژه‌ای به دست می‌آید که شاید جایگزین نداشته باشد. قرب الهی، پرورش عاطفه، بهبود وضع اقتصادی، بلوغ اجتماعی و ده‌ها نعمت و برکت دیگر، ثمره شیرین ازدواج و روابط زوجین در کانون گرم خانواده است. دستیابی به این کمالات در صورتی میسر است که ارکان سعادت خانواده بر بنیان استواری پایه‌گذاری شود و با برنامه صحیحی ادامه یابد.^۲

امام رضا علیه السلام که سرچشمه کمالات بشری و معلم واقعی بشریت است، با سفارش‌ها و کلمات نورانی خود، همواره بر این نکته تأکید داشته است که با رفتار و عملکرد مناسب در کانون خانواده و ایجاد روابط خوب بین زن و شوهر، می‌توان محیطی با صفا و پر از مهر و صمیمیت به وجود آورد، تا در پرتو آن بتوان به سعادت دنیوی و اخروی نایل گردید؛ دستورالعمل‌هایی که در سایه آن می‌توان نمادی زیبا و نورانی تحت عنوان کانون گرم خانواده به منصفه ظهور گذاشت. روابط خوب و نیکوی امام رضا علیه السلام با خانواده خویش و نکات ظریفی که آن بزرگوار در ارتباط با همسر خود به کار می‌بست، نسخه درمان‌گری است که می‌تواند موجب رفع بسیاری از نابسامانی‌ها و نارسایی‌ها در روابط خانوادگی باشد.

۱. تعریف «خانواده» و «زندگی مشترک»

برای خانواده، تعاریف متعدد و متفاوتی ارائه شده است. برخی خانواده را واحدی اجتماعی که از ازدواج یک زن و یک مرد به وجود می‌آید و فرزندان حاصل از آن ازدواج، آن را تکمیل می‌کنند، می‌دانند. برخی

^۱ ویرجینیا ستیر، آدم‌سازی در روان‌شناسی خانواده، ترجمه بهروز بیرشک، ص ۱- ۴.

^۲ سید علی‌رضا فاخری، اخلاق خانواده، ص ۱۴.

دیگر آن را چنین تعریف کرده‌اند: «خانواده گروهی است که به دلیل قرابت و یا زوجیت، هم‌بستگی حقوقی و اجتماعی یافته و تحت رهبری و ریاست مقامی واحد قرار گرفته است.»^۱

می‌توان گفت همه تعاریف، مبین یک حقیقت‌اند و آن این‌که: خانواده عبارت است از: کوچک‌ترین واحد تشکیل‌دهنده هر جامعه که دست کم از یک زن و شوهر تشکیل شده و با فرزندان تکمیل می‌شود.

۲. جایگاه خانواده

خانواده هسته نخستین تشکیل ساختمان جامعه به شمار می‌رود و عواملی چون عشق و محبت و عاطفه را در وجود انسان‌ها ریشه‌دار می‌کند. آیین اسلام و آموزه‌های انسان‌ساز آن، حقوقی را برای اعضای خانواده ایجاد می‌کنند که با مراعات آن، صفا و صمیمیت چون چشمه‌ای جوشان در خانواده جاری می‌گردد.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در یکی از توصیه‌های خود درباره خانواده، می‌فرماید: «خیرکم، خیرکم لاهله و انا خیرکم لاهلی»^۲؛ بهترین شما کسی است که برای اهل خانه‌اش نیکو باشد و من نیکوترین شما برای خانواده‌ام هستم.

۳. تحکیم خانواده

در پرورش نسلی با ایمان و با تقوا، خانواده از جایگاه والایی برخوردار است. اگر مردم به حال خود رها شوند و هر کس به دنبال خواسته‌ها و هوس‌های خود برود، اجتماع به

صورت ناموزون و ناهماهنگ درمی‌آید و هرج و مرج و بی‌بندوباری بر آن، حاکم خواهد شد، زیرا اجتماع، وابسته به خانواده و تربیت خانواده است. تا فرد اصلاح نشود، جامعه نیز اصلاح نمی‌شود و در این اصلاح، نقش خانواده و زن، اهمیت به‌سزایی دارد.

به طور کلی، اجتماع همان خصوصیتی را به خود می‌گیرد که افراد آن دارند و محیط وقتی سالم می‌شود که افراد آن جامعه، مردمانی پرهیزگار باشند و پیوسته در راه اصلاح قدم بردارند. این حرکت تربیتی و اخلاقی در

۱ حبیب الله طاهری، سیری در مسائل خانوادگی، ص ۱۴.

۲ ملا محمد مهدی نراقی، جامع السعادات، ج ۲، ص ۱۳۹.

جامعه، نشان‌گر وجود زنان و مادرانی است که مردانی باایمان و باتقوا را در خانواده و در دامان پر مهر خود پرورش می‌دهند.

۴. اهداف زندگی مشترک

الف. روابط محبت‌آمیز

یکی از راه‌های استحکام بنیان خانواده، استفاده از عبارتهای عاطفی و دل‌نشین است. زن و شوهر باید نسبت به همدیگر ابراز عشق و علاقه کنند و در ظاهر و باطن، خیرخواه یکدیگر باشند. اگر در خانواده‌ای مرد و زن با عبارتهای زیبا یکدیگر را صدا کنند، افزون بر این که به فرزندان چگونه سخن گفتن را می‌آموزند، در قلب یکدیگر جایگاه ویژه‌ای خواهند یافت. امیرمؤمنان، علی علیه السلام می‌فرماید: «زیبا سخن بگویند تا سخن زیبا را بشنویند.»^۱

زن و شوهر در روابط عاطفی با یکدیگر باید این بیانات گهربار امام رضا علیه السلام را در نظر گیرند که فرمود: «اگر مؤمنی خشمگین شود، عصبانیت، وی را از طریق حق بیرون نمی‌برد و اگر شادمانی یابد، این خرسندی، وی را دچار باطل نمی‌کند و چون به اقتداری می‌رسد، بیش از آنچه حق دارد، نمی‌گیرد.»^۲

امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ»^۳؛ در قیامت آن کس به من نزدیک‌تر است که در دنیا خوش‌اخلاق و با خانواده خود نیکوخلق‌تر باشد. ایشان هم‌چنین فرموده است: «اگر نسبت به کسی محبت دارید، آن را آشکار کنید، زیرا اظهار دوستی نیمی از خردمندی است، بنابراین زن و شوهر باید عواطف خود را در به یکدیگر علنی سازند و در این مورد از خجالت و شرم‌ساری پرهیز کنند.»^۴

ب. هم‌صحبتی با اهل خانه

۱ عبدالواحد تمیمی آمدی، غررالحکم، ص ۴۳۶.

۲ محمد جواد فضل‌الله، تحلیلی از زندگی امام رضا علیه السلام، ترجمه سید محمد صادق عارف، ص ۲۳۶.

۳ عزیزالله عطاردی، مسند الامام الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۹۷ و وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۵۳.

۴ سید محسن امینی، اعیان الشیعه، ج ۴، ص ۱۹.

خادم امام رضا علیه السلام در توصیف رفتار ایشان می‌گوید: «هرگاه امام تنها می‌شد و از مسائل روزمره فارغ می‌گردید، اعضای خانواده و اطرافیان را گرد می‌آورد با آنان سخن می‌گفت و انس و الفت می‌گرفت و هرگاه بر سر سفره حاضر می‌شد، کوچک و بزرگ حتی کارگزار و حجامت کننده را فرا می‌خواند.»^۱

امام در عصری چنین تعاملی را با اعضای خانواده و اطرافیان برقرار می‌کرد که مناسبات اخلاقی و حقوقی به گونه دیگری رقم می‌خورد. اهل خانه امام به کانون دل‌دادگی و عشق نزدیک بودند و بر سفره کرم ولی الله می‌نشستند. امام با اظهار محبت به آنان اعلام می‌کرد که شما هم انسان هستید و باید از حقوق اخلاقی و انسانی برخوردار گردید و اگر غیر از این باشد، به شما ستم شده است.

ج. آرامش روحی و روانی

چیزی که در حال حاضر جهان از آن رنج می‌برد، فقدان آرامش وطمأنینه است و شاید یکی از علل آن را بتوان ترویج فرهنگ ذلت‌بار لیبرالیستی و فمینیستی و بی‌بندوباری دانست که ضربه اساسی را به کانون مهر و محبت خانواده، وارد می‌سازد. ازدواج به دلیل ایجاد تفاهم و هم‌دلی، بسیاری از نیازهای روحی انسان را تأمین می‌کند و انسان در سایه تأمین این نیازها که در واقع نیازهای اساسی اوست، به آرامش روحی دست می‌یابد.^۲

امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «ما افاد عبداً فائدةً خيراً من زوجةٍ سالحةٍ إذا رأها سرّته و اذا غاب عنها حفظته فی نفسها وماله»^۳؛ بهترین زنان آنهایی هستند که خوش‌خو باشند، مدارا کنند، در غیاب همسرشان حافظ آبرو و مال او باشند. چنین کسانی کارگزاران خدای اند و کارگزار خدا مأیوس نمی‌شود. این مطلب را می‌توان از مهم‌ترین عوامل بارز ایجاد آرامش در زندگی مشترک دانست.

یکی از اموری که بر رونق و صفای خانه می‌افزاید، تلاوت قرآن است. حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام فرموده است: «در خانه‌هایتان برنامه‌ای برای تلاوت قرآن کریم ترتیب دهید، به درستی که هرگاه در

^۱ بحار الأنوار، ج ۴۹، ص ۱۶۴.

^۲ سیدعلیرضا فاخری، اخلاق خانواده، ص ۲۴.

^۳ عزیز الله عطاردی، مسند الامام الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۲۵۵.

منزلی قرآن خوانده شود، امور اهلش سهل و آسان می‌گردد و خیر و برکتش بسیار می‌شود، در غیر این صورت اهل خانه در تنگنای فکری و روانی و اقتصادی قرار می‌گیرند.^۱

بر این اساس عوامل معنوی و روی آوردن به سنت‌های مذهبی، می‌تواند روابط عاطفی و فضای روان‌شناختی خانواده را تحت تأثیر قرار دهد. ممکن است در مواردی با وجود ابراز عواطف، فقدان آرامش در خانه احساس شود، این بدان دلیل است که اهل خانه از ذکر خداوند اعراض نموده‌اند، چراکه قرآن می‌فرماید: (وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا)^۲

د. تأمین غریزه جنسی و شهوانی

بی‌شک، یکی از نیازهای انسان، تأمین غریزه جنسی است که تنها طریق مشروع آن، پیوند زناشویی است. اسلام هیچ یک از غرایز انسان را سرکوب نکرده و از طریق شرعی، اجازه رسیدگی و توجه بدان را داده و این به نفع خود انسان‌هاست. شهید مطهری معتقد است در میان غرایز انسان، اشباع هیچ غریزه‌ای به جز غریزه جنسی، در معنویت انسان تأثیری ندارد.^۳ واضح است که عدم توجه به این میل طبیعی، علاوه بر مشکلاتی که به دنبال دارد، عذاب الهی را نیز در پی دارد.

گروهی به محضر حضرت امام رضا علیه السلام آمدند و عرض کردند: ای پسر رسول خدا صلی الله علیه و آله! مردی زنی جوان دارد و چون مصیبتی متوجه‌اش شده، مدت چند ماه و بلکه

یک سال است که ارتباط با همسر خویش را ترک کرده است. البته این کار به دلیل اذیت، آزار و انتقام نبوده، بلکه به علت اندوه و افسردگی خاطر از این معاشرت اجتناب کرده است. آیا با این عمل، گناهی را مرتکب شده است. امام فرمود: «بله، ترک این ارتباط بیش از چهار ماه، گناه دارد.»^۴

۵. رسیدن به کمال

^۱ محمد رضا افضل، درة البیضاء، ص ۲۱ و ۲۲.

^۲ طه، آیه ۱۲۲.

^۳ مرتضی مطهری، ص ۳۹۷.

^۴ سید محمد حسین فضل الله، شیوه همسر داری، ترجمه لطیف راشدی، ص ۱۱۱.

وجه ضرورت ازدواج آن است که نسل جوان به وسیله آن و برخورداری از همسری شایسته، خود را از هرگونه انحراف و آلودگی به گناه حفظ کند و با آرامش خاطر بیشتر، مسیر قرب به خدا را طی نماید.

امام رضا علیه السلام فرمود: «زنی نزد امام باقر علیه السلام رسید و گفت: می‌خواهم برای رسیدن به فضل و کمال، هرگز ازدواج نکنم. حضرت فرمود: این کار را نکن. اگر خودداری از ازدواج، فضیلت و کمالی در برداشت، فاطمه علیها السلام به درک این فضیلت از تو شایسته‌تر بود، در حالی که هیچ کس در فضیلت و کمال بر او پیشی ندارد.»^۱

و. عفو و گذشت

عفو و گذشت، یکی از فرآیندهای روان‌شناختی و ارتباطی برای افزایش سلامت روان و التیام آزردهی و لازمه رشد ارتباطی، عاطفی، روانی و جسمانی است و بر بیشتر شاخص‌های مؤثر بر سلامت و بهداشت روان، تأثیر می‌گذارد.^۲

از دیدگاه اسلامی، عفو و بخشودگی می‌تواند به عنوان یکی از روش‌های درمانی در اصلاح رفتار فرد با دیگران، به کار رود. در این روش به فرد کمک می‌شود تا با شناخت بیشتر خود و محدودیت‌های افرادی که وی را رنجانیده‌اند، در او بینش جدیدی در خصوص موضوع اختلاف، رنج و بافت رنجش ایجاد شود تا او بتواند فرد خاطی را ببخشد و خود را از رنج برهاند.^۳

امام رضا علیه السلام در این مورد می‌فرماید: «بهترین و زیباترین گذشت، آن است که بدون سزانش باشد.»^۴

ز. مسئولیت‌پذیری

^۱ بحار الأنوار، ج ۱۰۳، ص ۲۱۹.

^۲ طیبه زندی‌پور و هاجر یادگاری، «ارتباط بخشش با رضایت از زندگی در بانوان دانشجوی متأهل غیربومی دانشگاه‌های تهران»، مطالعات زنان، ش ۳، ص ۱۰۹-۱۲۲.

^۳ محمد خدایاری فرد و دیگران، «روش درمانی عفو با تأکید بر دیدگاه اسلامی: بررسی موردی»، اندیشه و رفتار، ش ۱، ص ۳۹-۴۸.

^۴ سید علی رضا فاخری، اخلاق خانواده، ص ۵۲.

از فرهنگ اسلامی چنین استنباط می‌شود که گرایش به تشکیل خانواده، از احساسی ژرف متأثر گردیده است. نیازمندی روح و روان و احتیاج عاطفی در چهارچوبی معنوی و رشددهنده، آدمی را وادار می‌کند تا در فرصتی مناسب به این مسئله جامه عمل بپوشاند. هدف از تشکیل خانواده در اسلام، دستیابی به اطمینان روحی است. از آن‌جا که رحمت و مودت، شالوده و پایه روابط در نظام آفرینش است، شخصیت انسان در این برنامه تکامل می‌یابد.

اسلام از مرد می‌خواهد اساس خانواده را با مسئولیت‌پذیری معنوی و عملی، بنیان گذارد، نه صرفاً اشباع غرایز شهوانی. رحمت به ودیعه گذاشته شده در سرشت همسران، زوجین را وادار می‌کند با توجه به ظرفیت خانوادگی، روحی و اجتماعی یکدیگر، مسئولیت‌های خود را بپذیرا باشند. در نتیجه چنین روحیه‌ای، آنها با صمیمیت با یکدیگر زندگی می‌کنند و از تنگ‌نظری و خودخواهی، دوری خواهند جست، زیرا آن‌گاه که محبت و عاطفه وارد زندگی شود، فردمحوری و خودنگری رخت بر می‌بندد. انسانی که خود را محور نمی‌پندارد، بر سخنی که بر زبان می‌آورد، و کاری که انجام می‌دهد، مراقبت دارد. در چنین حالتی، هر کدام از زن و شوهر به دردها و مشکلات و گرفتاری‌های یکدیگر توجه دارند و خطاها و نارسایی‌ها را با وفق و مدارا و حکمت، اصلاح می‌کنند، در نتیجه زندگی اعضای خانواده از آرامشی راستین، برخوردار می‌شود و افراد خانواده به صورتی خواهند زیست که روح و عقل و عواطف آنان به دور از نزاع‌ها و جدال‌های بی‌جا می‌ماند.

این مودت از نعمت‌های الهی است که باید قدردان آن بود و در زندگی مشترک از آن بهره گرفت، در غیر این صورت امکان دارد این هدیه معنوی و عطیه الهی، بر اثر

ناسپاسی از دست برود. حضرت امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «اَحْسِنُوا جِوَارَ النَّعْمِ، فَانَّهَا وَحْشِيَّةٌ مَانَاتٌ عَنِ قَوْمِ فِعَادَتِ الْيَهُم»^۱؛ نعمت‌های الهی را که در اختیارتان است گرامی بدارید، چراکه آنها گریزان هستند، از هر که کناره گیرند، دیگر بازگشتی برای‌شان نیست.

^۱ صحیفة الرضا علیه السلام، ص ۴۰۲.

ایشان در خصوص رضایت داشتن بر رزق حلال نیز می‌فرماید: «هر کس به روزی حلال اما کم خشنود باشد، رنجش کمتر می‌شود و خاندانش در آسایش و آرامش زندگی می‌کنند و خداوند عیوب دنیا و کیفیت رفع آنها را به او می‌آموزد و وی را با سلامتی در بهشت مستقر می‌سازد.»^۱

ح. هدیه و بخشش به خانواده

دادن هدیه می‌تواند تأثیر فراوانی در افزایش محبت میان اعضای خانواده داشته باشد. در کتاب فقه الرضا علیه السلام می‌خوانیم:

«أَطْرَفُوا أَهْلِيكُمْ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ بِشَيْءٍ مِنَ الْفَاكِهِةِ وَاللَّحْمِ حَتَّى يَفْرَحُوا بِالْجُمُعَةِ»^۲؛ هر جمعه، تحفه‌ای از میوه و گوشت برای خانواده‌های خود ببرید تا به جمعه شاد باشند.

ط. مشورت کردن

از جمله سیره حضرت رضا علیه السلام در منزل، مشورت کردن با افراد خانواده، حتی با برخی از غلامان و خدمت‌گزاران بوده است. چنان‌که در روایت آمده است: یکی از غلامان امام رضا علیه السلام به نام «سحر» درگذشت. امام به معمر فرمود: فرد با فضیلت و امانت‌داری را به من معرفی کن.

معمر در پاسخ گفت: من کسی را به شما معرفی نمایم؟

امام علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله با یارانش مشورت می‌کرد، آن‌گاه درباره آن‌چه می‌خواست تصمیم می‌گرفت.^۳

حسن بن جهم می‌گوید: گروهی خدمت امام رضا علیه السلام بودیم. ایشان یادی از پدر بزرگوارش کرد و فرمود: با این‌که عقل او بر تمام مردم برتری داشت و هیچ عقلی با او

برابری نمی‌کرد، در بسیاری از وقت‌ها با یکی از غلامان سیاه‌پوست خود مشورت می‌کرد. به آن حضرت گفته شد: آیا با چنین کسی مشورت می‌کنی؟ در پاسخ فرمود: چه بسا خدای تبارک و تعالی مشکلی را با

^۱ شیخ جواد قیومی، صحیفة الرضا علیه السلام، ص ۴۰۰، ح ۳۴.

^۲ بحار الأنوار، ج ۷۱، ص ۲۱.

^۳ برقی، محاسن، ص ۶۰۱.

زبان چنین شخصی برطرف نماید. بسیاری از اوقات، دربارهٔ مزرعه یا باغ، آن حضرت را راهنمایی می‌کردند و آن بزرگوار به پیشنهادها عمل می‌کرد.^۱

ی. رعایت نظافت و طهارت

نظافت ظاهر و رعایت مسائل بهداشتی، نقشی مؤثر در ایجاد علاقه در میان زوجین دارد و در حفظ پاک‌دامنی آنان نیز مؤثر است. هر کس بر اساس فطرت خویش، از آراستگی و زیبایی لذت می‌برد و از زشتی و ژولیدگی و مراعات نکردن مسائل بهداشتی و نظافت، متنفر است. در اسلام به مردان و زنان مؤمن، بسیار سفارش شده است که خود را برای همسران خود بیارایند و آنها را در حفظ پاک‌دامنی یاری کنند و موجبات ایجاد زندگی محترمانه و ریشه دار را فراهم سازند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله توجه به مسئله زیبایی و حفظ نظافت و بهداشت را موجب محبت و ایمان در زندگی زناشویی می‌داند و می‌فرماید: «هر قدر می‌توانید پاکیزه و نظیف باشید، زیرا خداوند اسلام را بر پایه نظافت بنا نموده است و انسان‌های نظیف وارد بهشت می‌شوند.»^۲

امام رضا علیه السلام فرموده است: «لقد ترک النساء العفة لترك ازواجهن التهية لهن»^۳؛ چه بسیار زنانی که از جاده عفاف خارج شدند به دلیل این که شوهران‌شان نسبت به آراستگی خود بی‌توجه بودند. ایشان هم چنین نظافت را از ویژگی‌های اخلاقی پیامبران معرفی می‌کند و می‌فرماید: «من اخلاق الانبياء التَّنْظُفُ.»^۴

با توجه به این روایات، زن و شوهر باید طهارت و پاکیزگی در بدن، لباس و حتی منزل و لوازم آن را مراعات کنند بر زن هم لازم است که با رعایت نظافت در امور خانه و

^۱ صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲ ص ۲۹ و بحار الأنوار، ج ۷۵ ص ۱۹، ۹۸، ۲۵۴.

^۲ جواد مصطفوی، بهشت خانواده، ج ۱، ص ۶۷.

^۳ طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۴۸۹.

^۴ محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمة، ج ۱۰، ص ۹۵.

آراستگی ظاهر، موجبات خشنودی پروردگار و شادمانی همسر خود را فراهم کند تا از این راه سلامت روحی و روانی خانواده تأمین گردد و مرد نیز باید در این زمینه به همسرش کمک کند. آنان باید به این نکته توجه داشته باشند که گام نهادن در این قلمرو، نوعی عبادت به حساب می‌آید.

حضرت امام رضا علیه السلام از پدران بزرگوار خود روایت می‌کند: «زنان بنی اسرائیل از عفت و پاکی دست برداشتند و این مسئله هیچ سببی نداشت جز آن که شوهران آنان، خود را نمی‌آراستند.» سپس فرمود: «زن هم از مرد همان انتظاری را دارد که مرد از او دارد.»^۱

امام هم‌چنین بر آراسته بودن مرد در خانه تأکید می‌کرد.^۲ وقتی آرایش و پیرایش زوجین برای یکدیگر صورت گیرد، علاوه بر ایجاد روابط پسندیده اخلاقی و ازدیاد عواطف، اطمینان زوجین به هم نیز حاصل می‌شود و هر دو به این باور می‌رسند که تمامی علاقه و ارادت خویش را در راه رضایت دیگری به کار گرفته‌اند. این جاست که نه زن به مردی غیر از شوهر خویش نظر خواهد داشت و نه مردی به زن دیگری فکر کند. امنیتی که از این رفتار متقابل به دست می‌آید، همه ابعاد زندگی زن و مرد را تحت پوشش قرار می‌دهد و هرگونه بدبینی و سوء ظن در روابط خانوادگی را محو می‌کند و بدین‌گونه پایه‌های نظام خانواده بر اساس حسن روابط و سلامت روحی استوار خواهد شد.

۵. وظایف شوهر در برابر همسر

الف. مدیریت زندگی مشترک

مرد به حکم عقل و شرع، سمت سرپرستی خانواده را بر عهده دارد، زیرا او در بعد جسمی بر زن برتری و برای اداره خانواده توانایی بیشتری دارد. علاوه بر این، تأمین هزینه زندگی نیز بر عهده اوست، زیرا مرد به سبب قدرت کنترل عواطف، توانایی بیشتری برای مدیریت خانواده دارد. زن نیز از لحاظ عاطفی برد مرد غلبه دارد و هیچ کدام از این

^۱ بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۲۴۹.

^۲ همان، ج ۷۳، ص ۱۰۰.

برتری‌ها، نشان‌گر نقص وجودی آنها نیست، بلکه هر یک متناسب با جنسیت خود، توانایی‌های خاصی دارند و هماهنگ کردن این توانایی‌ها با مسئولیت‌ها، سعادت خانواده را تأمین می‌کند.

حضرت امام رضا علیه السلام بر توسعه زندگی توسط مرد در صورت امکان توصیه می‌کند و می‌فرماید: «صاحب النعمة يجب عليه التوسع على عياله»^۱؛ بر انسان متمکن، واجب است که امکانات بیشتر را برای خانواده‌اش فراهم نماید.

ب. تأمین هزینه‌های زندگی

از آن رو که مسئولیت تربیت فرزندان و اداره امور داخلی خانواده به طور معمول بر عهده زن قرار دارد و از سوی دیگر، مرد باید عهده‌دار تأمین هزینه‌ها و مخارج زندگی گردد، مرد نباید از این بابت هیچ منتی را بر خانواده خود بگذارد، چراکه این وظیفه‌ای است که به واسطه سرپرستی خانواده بر عهده‌اش قرار گرفته است.

حضرت رضا علیه السلام در ارشادات و راهنمایی‌های خود می‌کوشید که زندگی مردم را نظام‌دار سازد، از این رو به موضوع تدبیر در معیشت توجه کامل داشت. آن حضرت در یکی از دستورات زندگی‌ساز و نظام‌بخش خویش، نحوه تنظیم برنامه زندگی و تقسیم اوقات شبانه‌روز را این‌گونه بیان می‌فرماید: «بخشی از آن را برای ارتباط و راز و نیاز با خداوند و بخشی دیگر را برای امور معاش و گذران زندگی تنظیم نمایید. قسمتی را نیز برای معاشرت با دوستان مورد اعتماد و آنها که عیب شما را بیان می‌کنند و در باطن با شما اخلاص می‌ورزند، قرار دهید»^۲.

ایشان در روایت دیگری در همین راستا، چنین سفارش می‌نمایند: «برای فرد باایمان، سزاوار است در زمستان از خوراک افراد خانواده بکاهد و به وسایل گرمایی آنان پردازد»^۳.

^۱ وسایل الشیعة، ج ۱۵، ص ۲۴۹.

^۲ ابن شعبه حرّانی، تحف العقول، ص ۲۸۷؛ میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۴۲۳ و بحار الأنوار، ج ۱۷، ص ۲۰۸.

^۳ روضة المتّقین، ج ۶، ص ۲۶۰.

امام رضا علیه السلام در روایت دیگری فرمود: «هرگاه انسان خوراک سال خود را ذخیره کند، پشت وی از بار زندگی سبک و آسوده خاطر می‌شود. امام باقر و امام صادق علیهم السلام تا زمانی که غذای سال خود را ذخیره نکرده بودند، خانه یا ملکی نمی‌خریدند.»^۱

ج. پرهیز از سخت‌گیری و بداخلاقی

شایسته است مرد در حد معقول، خود را با خانواده منطبق سازد. خودخواهی و سخت‌گیری‌های بی‌جا، منجر به ایجاد روش استبدادی در خانواده می‌شود و به روابط سالم بین افراد خانواده و نیز تربیت صحیح فرزندان لطمه وارد می‌سازد. اگرچه مرد مدیر و سرپرست خانواده است، اما نباید مستبدانه به امر و نهی پردازد، بلکه باید به دیدگاه‌های همسر و فرزندان خود نیز توجه داشته باشد و با در نظر گرفتن خواست و سلیقه‌های معقول و مشروع آنان، امور خانواده را تنظیم کند. بی‌توجهی به این نکته و سخت‌گیری بیش از حد، عواقب زیان‌باری هم‌چون از بین رفتن محبت، ایجاد نفرت، جدایی روحی و روانی و ایجاد محیط خفقان‌آور در خانه در پی دارد.^۲

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مرد را حتی از استبداد در مورد غذا و نوع آن استبداد نهی کرده و او را به همراهی و هم‌دلی با همسر دعوت نموده است: «مؤمن به میل همسرش و خانواده‌اش به میل و خواسته او غذا می‌خورند.»^۳

حسین بن بشار واسطی به حضرت رضا علیه السلام نامه‌ای نوشت: یکی از بستگانم درخواست وصلت با من را دارد، ولی بداخلاق است. حضرت در جواب فرمود: «اگر اخلاقش بد است، با او وصلت نکن.»^۴

حضرت امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «النكاحُ رِقٌّ، فاذا انكحَ اَحدُکُم وِئِدَةً فَقَدْ اَرَقَّها، فليُنْظَرِ اَحدُکُم لِمَنْ يَرُقُّ کریمته.»^۵

۱ همان.

۲ سید علی‌رضا فاخری، اخلاق خانواده، ص ۱۲۷.

۳ وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۵۰.

۴ کافی، ج ۵، ص ۵۶۳، ح ۳۰.

۵ وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۲.

براساس این روایت نورانی، کسی که دختر خویش را شوهر می‌دهد، او را از حوزه اختیار خویش بیرون می‌کند و در اختیار دیگری قرار می‌دهد، بنابراین باید خانواده‌ها بررسی کنند که دختر خویش را به چه کسی می‌دهند و پاره‌ای تن و محصول تلاش‌ها و تربیت‌های خویشان را به دست چه فردی می‌سپارند.

۶. وظایف زن در برابر شوهر

الف. انقیاد و فرمان‌برداری

بر خلاف مکاتب غیرانسانی و فتنه‌انگیز فمینیستی و غربی که مدیریت کلان مرد را در زندگی زیر سؤال می‌برند و اصول مسلم انسانی و دینی هم‌چون غیرت را مخدوش می‌سازد، یکی از وظایف اصلی زن اطاعت از همسر خود در چهارچوب ضوابط شرعی و عقلی است. بی‌شک، اگر شوهر همسر خود را به یک فعل حرام دعوت نماید، بر اساس روایت «لا طاعة لمخلوق فی معصية الخالق» آن زن نمی‌تواند در این مورد از وی اطاعت کند.^۱ منظور از فرمان‌برداری، چیزی جز ایجاد محبت و صمیمیت در خانواده و استحکام ارکان اساسی زندگی مشترک نیست که رضایت الهی را نیز در پی خواهد داشت.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله این وظیفه زن را این‌گونه بیان می‌فرماید:

حق شوهر بر زن این است که از او اطاعت کند و از نافرمانی‌اش پرهیزد و بی‌اجازه وی صدقه ندهد و روزه مستحبی نگیرد، مگر با اجازه او، خود را در اختیار او قرار دهد، اگرچه بر پشت پالان شتر باشد و بی‌اجازه او از خانه بیرون نرود و اگر بی‌اجازه او بیرون رود فرشتگان آسمان و زمین او را لعنت کنند تا به خانه برگردد.^۲

براساس آموزه‌های آیین مقدس اسلام، مرد عهده‌دار امور خانواده است و مسئولیت نهایی با اوست. زن نیز به عنوان یک فرد از زیرمجموعه مدیریتی خانواده، موظف است مطیع همسر باشد. اطاعت از همسر به حکم سیادت و ریاست او بر مجموعه خانواده، امری واجب است.

ب. پاس‌داری از ارزش‌های خانواده

^۱ حبیب الله طاهری، سیری در مسائل خانوادگی، ص ۶۰.

^۲ وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۱۱۲.

بزرگ‌ترین مسئولیت زن این است که به عنوان ناموس مرد و نماینده او در خانه، با رفتار و گفتار نیکوی خویش، از حریم خانواده پاس‌داری کند. زن باید خود را از نامحرمان پپوشاند و در برخورد با نامحرم، رفتار متکبرانانه و بزرگ‌منشانه داشته باشد. این موجب می‌شود که بین او و مردان نامحرم نوعی حجاب اخلاقی و حایل معنوی به وجود آید و کسی در وی طمع نکند. هم‌چنین زن باید نسبت به اموال همسر، نهایت دقت و مراقبت را داشته باشد تا به خوبی از عهده نگه‌داری امانت همسر برآید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پاک‌دامنی و عفت را از ویژگی‌های خوب زن بر می‌شمارد و می‌فرماید: «بهترین زنان کسی است که فرزندان، مهربان، عفیف و در میان اهل خود، گرمی باشد. آن‌که که با همسر خود نرم و آرام است و برای شوهرش زینت می‌کند و در قله‌های محکم عفت خود را حفظ می‌کند.»^۱

امام رضا با توجه به این مسئولیت عظیم مادران، سفارش اکید داشت که با زنانی شایسته ازدواج کنند. آن حضرت می‌فرماید: «ما أفاد عبد فائدة خيرا من زوجة سالحة إذا رأها سرتة و إذا غاب عنها حفظته في نفسها و ماله»^۲؛ بهترین زنان، آنهایی هستند که خوش‌اخلاق باشند، مدارا کنند و در غیاب همسرشان، حافظ آبرو و مال او باشند. چنین کسانی کارگزاران خدایند و کارگزار خدا، مأیوس نمی‌شود.

ج. معنویت، حرف اول زندگی

بنای اصلی ازدواج باید بر پاکی و تقوا نهاده شود. این پاکی شامل رفتارها و گفتارهای نیکو، برکناری از عوامل ریا و فریب و مراعات اصول اخلاقی و انسانی است. اساس اسلام بر تقوا و خودنگه‌داری است و اگر زن و مرد نسبت به این امر بی‌توجه باشند، علاوه بر از دست رفتن این سرمایه عظیم الهی، امنیت و ثبات خانواده نیز به چالش کشیده خواهد شد.^۳ در کتاب شریف فقه الرضا، درباره نخستین برخورد زن و مرد،

^۱ محمد صفری، زن و شوهر از نظر اسلام، ص ۳۶.

^۲ عزیز الله عطاردی، مسند الامام الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۲۵۶.

^۳ حبیب الله طاهری، سیری در مسائل خانوادگی، ص ۱۰۵.

خطاب به شوهر، چنین آمده است: «هنگامی که زن به خانه تو وارد شد، پیشانی اش را بگیر، او را به طرف قبله بنشان و بگو: خداوندا! او را به امانت گرفته‌ام و با میثاق تو بر خود حلال کرده‌ام. پروردگارا! از او فرزند با برکت و سالم، روزی‌ام کن و شیطان را در نطفه شریک مساز و سهمی برای او قرار مده».^۱

د. خلق نیکو، ثروت عظیم زندگی

نقش حسن خلق در تأمین سعادت زندگی زناشویی، بسیار عمیق و فراگیر است و بر تمام شئون زندگی، از قبیل روابط اخلاقی زن و شوهر و نیز شیوه تربیت فرزندان اثر می‌گذارد. انسان خوش خلق همواره با زبانی نرم، با دیگران سخن می‌گوید و بدین روی، دیگران را تحت تأثیر قرار می‌دهد و محبت آنان را به خود جلب می‌کند. یکی از مهم‌ترین روش‌های حل مشکلات و درگیری‌های خانوادگی، خوش برخوردی و رفتار نیکوست. با آب نیک‌خویی می‌توان آتش خشونت و کدورت را خاموش کرد و محیطی آکنده از صفا و دوستی به وجود آورد و زندگی را شیرین و گوارا ساخت.

امام رضا علیه السلام از پیامبر روایت می‌کند: «لطف و رأفت الهی به زنان، بیشتر از مردان است. حال اگر لطف و محبت کسی شامل حال همسرش شد و اسباب خوش‌حالی او را فراهم کرد، خداوند به خاطر این کار، در روز قیامت او را خوش‌حال می‌کند».^۲

۷. نتیجه‌گیری

آفریدگار حکیم، خانواده از کانون مودت و رحمت قرار داده است. مودت و رحمت جان‌مایه پیوند خانوادگی است و هر قدر این جان‌مایه تقویت شود، نهاد خانواده مستحکم‌تر و آرامش بیشتری بر زندگی حاکم می‌شود.

روابط بین اعضای خانواده را می‌توان در سه محور اخلاقی - عاطفی، روابط جنسی و روابط اقتصادی، دسته‌بندی کرد. در هر محور، مصادیقی از گفتار و رفتار ثامن الحجج علیه السلام تبیین شده است. شیوه‌های تربیتی آن حضرت، به ویژه در زمینه همسررداری، می‌تواند سعادت خانواده را تضمین نماید.

^۱ فقه الرضا علیه السلام، ص ۵۴.

^۲ وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۳۶۷.

از مجموع مواردی که در حد این مقاله عنوان شد، نکات ذیل از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است:

۱. در طول تاریخ، کارشناسان بسیاری درباره مسئله همسررداری، ارائه نظر پرداخته‌اند، ولی راه حل اصلی این مسئله را باید نزد کسانی جست که از تمامی ویژگی‌ها و روحیات انسان مطلع‌اند و دید همه‌جانبه‌ای به زندگی انسان‌ها دارند، همان‌گونه که امام رضا علیه السلام از این خصوصیت برخوردار است.
۲. از دیدگاه امام رضا علیه السلام راه رسیدن به کمال و پیمودن قله‌های انسانیت و معنویت، تشکیل خانواده است و همین موجب سعادت و نیک‌بختی و به دست آوردن ثمرات دنیوی و اخروی می‌گردد.
۳. ازدواج را نباید محدود به همین حیات خاکی دانست و از اهداف عالی و الهی آن غفلت کرد. امام رضا علیه السلام زندگی مشترک را تنها برای لذت‌جویی و ارضای غریزه جنسی نمی‌داند، بلکه آن را کانونی برای آرامش روحی و روانی و کسب کمالات اخلاقی به شمار می‌آورد.
۴. حقوقی که شارع مقدس برای هر کدام از زوجین مقرر نموده، متناسب با ویژگی‌های فطری و روانی و ظرفیت‌های اوست و هیچ‌گونه تبعیض و بی‌عدالتی در این حقوق وجود ندارد، به ویژه در مسئله مدیریت زندگی و تصمیمات کلان آن که از حقوق و وظایف اصلی مرد است. باید دانست که از نظر امام رضا علیه السلام هر یک از حقوق و تکالیف زن و شوهر، هم‌چون تأمین هزینه‌های خانواده، رعایت عدالت، پاس‌داری از ارزش‌های خانواده و حفظ عفت، همگی با هدف جلب رضای خداوند متعال است.
۵. از دیدگاه امام رضا علیه السلام در سایه اخلاق نیکو و ایمان، دیگر ابعاد زندگی معنا پیدا می‌کند.
۶. اظهار عشق و محبت به همسر و اثبات علاقه حقیقی و بدون شائبه در گفتار و رفتار، از نکات ظریفی است که امام رضا علیه السلام بر آن تأکید می‌کند. می‌توان گفت: جود محبت در زندگی و ابراز آن، نقش معجزه‌آسایی در استحکام پیوند خانواده و شادابی فضای آن دارد.

منابع

- اعرافی، علی‌رضا، اهداف تربیت از دیدگاه اسلام، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۶.

- [امام رضا]، فقه الرضا علیه السلام، تحقیق مؤسسه آل‌البیت، انتشارات المؤتمر العالمی للامام الرضا، مشهد ۱۴۰۶ق.

- بهشتی، احمد، خانواده در قرآن، چاپ ششم: موسسه بوستان کتاب، قم ۱۳۸۵.
- جوادی آملی، عبدالله، زن در آئینه جلال و جمال، چاپ هفتم: مرکز نشر اسراء، قم ۱۳۸۲.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، دارالاحیاء التراث، لبنان ۱۴۰۳ق.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، تحقیق مؤسسه آل‌البیت، قم ۱۴۱۴ق.
- دورانت، ویل، تاریخ تمدن، انتشارات علمی فرهنگی، تهران ۱۳۷۳.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات، مرتضوی، تهران ۱۳۳۲.
- رشیدپور، مجید، مراحل ازدواج در اسلام، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۷۶.
- شریف القرشی، باقر، پژوهشی دقیق در زندگی امام علی بن موسی الرضا علیه السلام، ترجمه سید محمد صالحی، دارالکتب الاسلامیه، تهران ۱۳۸۲.
- صدوق، محمد بن علی بن حسین ابن بابویه قمی، عیون اخبار الرضا علیه السلام، موسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت ۱۴۲۶ق.
- صدوق، محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، من لایحضره الفقیه، دارالکتب الاسلامیه، تهران ۱۳۹۰ق.
- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان، چاپ دوم: موسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت ۱۳۹۴ق.
- طباطبایی، محمد حسین، المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ دوم: موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت علیهم السلام، ۱۳۸۷.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، تحقیق رسولی محلاتی، داراحیاء التراث العربی، بیروت.
- عطاردی، عزیز الله، مسند الامام الرضا علیه السلام، چاپ اول: کنگره جهانی امام رضا علیه السلام، مشهد ۱۴۰۶ق.

- فضل الله، محمد جواد، تحلیلی از زندگی امام رضا علیه السلام، ترجمه سید محمد صادق عارف، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد ۱۳۸۰.
- فیض کاشانی، ملا محسن، المحجة البيضاء، تصحیح علی اکبر غفاری، انتشارات اسلامی، قم.
- قمی، شیخ عباس، منتهی الآمال، چاپ اول: انتشارات هاتف، ۱۳۷۹.
- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت ۱۴۱۴ق.
- کلینی رازی، محمد بن یعقوب، الکافی، دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۶۷.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، داراحیاء التراث العربی، بیروت ۱۴۰۳ق.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، مؤسسه الوفا، بیروت ۱۴۰۳ق.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ پانزدهم: دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۷۲.
- هاشمی رکاوندی، سید مجتبی، مقدمه‌ای بر روان‌شناسی زن، انتشارات شفق، قم، بی تا.
- طیبه زندی پور و هاجر یادگاری، «ارتباط بخشش با رضایت از زندگی در بانوان دانشجوی متأهل دانشگاه‌های تهران»، مطالعات زنان، شماره ۳
- محمد خدایاری و دیگران، «روش درمانی عفو با تأکید بر دیدگاه اسلامی: بررسی موردی»، اندیشه و رفتار، شماره ۱.